

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

КРИСАНЬ Тетяна Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 347.122

Проанализирован правовой механизм реализации гарантий гражданских прав. Исходя из содержания гражданско-правовых гарантий как многоаспектного правового средства, содержащего в себе такие функции, как обеспечение организации, осуществление и защита субъективных прав, представляется, что в связи с этим порядок реализации можно рассматривать как тризвеневую связь основных функций гарантий.

Ключові слова: модель порядку реалізації, гарантій цивільних прав, триланковий зв'язок, основні функцій гарантій.

Для пізнання змісту реалізації юридичних гарантій цивільних прав стає актуальним розгляд питання, пов'язаного з порядком реалізації гарантій. У зв'язку з цим необхідно розглянути систему найважливіших складових елементів, що відбуваються при цьому процесі, у їх взаємодії один з одним, побудові моделі функціонування. Модель порядку реалізації гарантій цивільних прав потрібна для предметного вивчення тих процесів, з яких складається механізм дії.

Мета публікації – провести аналіз правового механізму реалізації гарантій цивільних прав. Виходячи зі змісту цивільно-правових гарантій як багатоаспектного правового засобу, що містить в собі такі функції, як забезпечення організації, здійснення і захист суб'єктивних прав, порядок реалізації можливо розглядати як три-ланковий зв'язок основних функцій

гарантій.

Порядок реалізації державних гарантій цивільних прав доцільно представити як певну систему взаємопов'язаних, що йдуть один за одним у певній послідовності, різно-рідних цілісних блоків, за допомогою яких виражається воля, що знаходиться в кожному структурному елементі того або іншого блоку юридичних гарантій.

Вважаємо необхідним розглянути порядок реалізації юридичних гарантій, відштовхуючись від механізму, за допомогою якого гарантії можуть бути реалізовані.

По-перше, це реалізація через правовідношення. Це положення давно визнане юридичною наукою [1, с. 145] і апробовано на практиці. Слід зазначити, що більшість гарантій реалізується саме через правовідношення. Правовідношення виступає своєрідним рухливим невловимим шляхом, який прокладений від норми до реальності [2, с. 58]. У кожній гарантії законодавець за-клав мету, до якої вона прагне, і, досягнувши її, вважається реалізованою. Це положення характерне як для правовідношення, так і для гарантій.

По-друге, наступний шлях реалізації гарантій цивільних прав проявляється через тісний взаємозв'язок правових і інших суспільних відносин. Суспільство ширше відкриває себе назустріч праву, збільшуючи соціальні можливості реалізації положень, що повною мірою відносяться до юридичних гарантій.

Розуміння реалізації юридичних гарантій не можна зводити лише до механічного функціонування за допомогою правовідносин. Першопричина, що ховається під покривом прав і обов'язків, виходить із процесів і явищ тих, що відбуваються безперервно, що тяжіють, передусім, до таких норм, як гарантії-принципи, гарантії-цілі, загальні гарантії, за допомогою яких не виникає конкретне правовідношення, але закладається набагато більше: те, що ми називаємо гарантіями основ цивільного права. Цілі і завдання цих гарантій гранично зрозумілі. Передусім вони спрямовані на врегулювання цивільних відносин (особисто немайнових та майнових відносин), оформляють їхні правові основи. Багато положень, що відбивають гарантованість прав, мають дуже загальний характер, тому вони не несуть в собі навантаження представницько-зобов'язуючих норм, в них відсутній зв'язок між конкретними правами і обов'язками. Тому вони знаходять своє закріплення в нормах Конституції України. Але це не означає, що такого роду гарантії не можуть бути реалізовані.

По-третє, це реалізація юридичних гарантій поза правовідношенням. Звичайно, це більше стосується законних гарантій. Крім цього, дана позиція розгляду законних гарантій за межами правовідносин вже розглядалася в юридичній літературі [3, с. 110; 4, с. 46; 5, с. 32-33]. На підтвердження того, що реалізація юридичних гарантій, спрямованих на забезпечення цивільних прав фізичних осіб, може відбуватися як в межах правовідношення, так і за його межами, можна привести гарантію, що встановлюється ст. 42 Конституції України, можливість кожною фізичною особою здійснювати підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Приклад ще однієї законної гарантії міститься у статті 386 ЦК України: «Держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності». Очевидно, що ці гарантовані державою принципи не можуть бути реалізовані в умовах правовідношення саме в тому вигляді, в якому вони закріплені в конституційній або кодифікованій статті. Для цього потрібний відповідний до цієї гарантії суб'єктивний склад, про який не ска-

зано ні слова. Проте, це не зменшує переваг відповідних законних гарантій, оскільки вони визначають і забезпечують концепцію розвитку цивільних правовідносин в Україні. І якщо ця концепція затвердиться і виразиться в конкретних відносинах, якщо ці принципи відбиватимуть ідею відносин, значить, юридична гарантія отримала свою реалізацію. Такі юридичні гарантії цивільних прав спрямовані на формування потенційних суспільних відносин. У цьому полягає мета й ідея їх закріплення в нормах права.

Між тим, слід зазначити, що ми не можемо розглядати реалізацію юридичних гарантій цивільних прав на рівні принципів, цілей, загальнорегулюючих гарантій, повністю у відриві від правовідносин. Необхідно відзначити, що в процесі реалізації відбувається зближення гарантій-принципів, гарантій-цілей з гарантіями прикладного характеру, закріпленими у законах, договорах, які знаходять свою реалізацію у відносинах із двостороннім зв'язком.

Взаємопроникнення гарантій сприятливо позначається не лише на результатах реалізації, але, як закономірність, робить ефективний вплив на розвиток цивільного обігу.

Зупинимося детальніше на порядку реалізації гарантій цивільних прав в умовах правовідношення, оскільки він є основним способом реалізації. Для розвитку юридичних гарантій цивільних прав через реалізацію в межах правовідносин необхідно, щоб їх безпосередній учасник, тобто окремий суб'єкт, своїми активними діями вплинув на виникнення, припинення або пролонгацію стосунків з іншими суб'єктами права. Ця умова є основною, оскільки без нього неможливе існування самого правовідношення, як неможливо і реалізувати потенціал гарантій, закріплених в нормативно-правових актах, у звичаях ділового обігу або договорах. Тільки активні дії, що проводяться суб'єктами права, можуть призвести в рух правовідношення, а значить стати своєрідним двигуном реалізації гарантій, визначаючи і порядок їх реалізації. Тому можна виявити наступну закономірність: правова активність фізичної особи збільшує об'єм і ефективність дії юридичних гарантій його цивільних прав.

При цьому, реалізація юридичних гарантій цивільних прав включає три етапи, що забезпечують організацію, здійснення, а також захист суб'єктивних прав і відповідність цим етапам певної сукупності гарантій. Ці етапи знаходяться у взаємодії між собою і знаходяться у процесі реалізації один за одним.

Як вже раніше зазначалося, початок організації підприємницької діяльності повною мірою залежить від активної поведінки фізичної особи, яка вирішила почати цю діяльність. Відповідно до закону вона повинна надати документи органу, в компетенцію якого входить реєстрація фізичних осіб – підприємців. Фізична особа, таким чином, вступає у відповідні відносини з органом, що проводить реєстрацію, що тягне за собою виникнення взаємних прав і обов'язків як у однієї, так і в іншої сторони. Законодавець, повністю прийнявши сторону фізичної особи, яка має намір стати підприємцем, зміцнив його статус гарантією, вказавши вичерпний перелік підстав, у разі настання яких державний реєстратор може відновити йому у проведенні державної реєстрації. Як кінцевий етап реалізації юридичних гарантій на придбання статусу фізичної особи-підприємця є внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та видачу виписку з Єдиного державного реєстру.

У цій ситуації доцільно розглядати реалізацію законних гарантій не лише як інструмент юридичної практики, але і з позиції функціонального призначення і тих рис, які характеризують її як інструмент рішення економічного завдання.

Реалізацію законної гарантії, спрямованої на організацію підприємницької діяльності, зокрема, реєстрацію підприємця або юридичної особи, можливо розглядати під кутом зору інструментального складу. У літературі було запропоновано розглядати три стадії такої реалізації: 1) державна гарантія — як необхідна умова результативної реалізації суб'єктивного права підприємця; 2) безпосередня взаємодія суб'єктивного права і державної гарантії в межах правовідношення; 3) результат реалізації гарантії, що виразився у встановленні юридичного факту, іншими словами, досягнення

позитивного результату шляхом взаємодії суб'єктивного права і державної гарантії [6, с. 148-149].

Таким чином, наявність суб'єктивного права, підкріпленого відповідною гарантією, збільшує результативність його реалізації. На цій стадії юридична гарантія знаходиться в статичному стані, але вже її присутність у зміцненні суб'єктивного права грає важливу роль для розвитку динаміки відносин. Наступний етап порядку реалізації юридичних гарантій пов'язаний із здійсненням цивільних прав особою через різні правовідносини. Як приклад їх реалізації, можна на договірну систему відносин, за допомогою якої фізична особа досягає своїх цілей. Важливе значення в цьому процесі надається системі засобів, покликаних забезпечити ефективну реалізацію суб'єктивних прав [7, с. 92-102]. Як такі засоби виступають юридичні гарантії, функціональне призначення їх як інструментів рішення соціальних та економічних завдань проявляється в порядку їх реалізації.

Договір, як засіб правового регулювання відносин контрагентів, повинен складати особливий інтерес держави, та широке застосування договору свідчить про цивілізовану форму взаємовідносин учасників цивільного обігу. Функціонування або реалізація юридичної гарантії проявляється в умовах взаємовідносин учасників між собою за допомогою договору. Гарантія, як засіб забезпечення суб'єктивного права, знаходиться в процесі реалізації з моменту виникнення у суб'єкта права інтересу до укладання договору, у момент укладання договору і до кінця виконання його умов. Реалізація гарантії цивільних прав протікає в межах правовідношення, що визначає її взаємозв'язок з правовою активністю суб'єкта.

Останній етап порядку реалізації юридичних гарантій цивільних прав фізичних осіб відбувається за допомогою блоку гарантій, направлених на захист суб'єктивних прав. Реалізація цього блоку гарантій полягає в тому, що вони безпосередньо реалізуються лише в конкретних випадках, а саме в тих, коли суб'єктивні права і інтереси фізичної особи знаходяться під загрозою порушення або вже порушені. Вважаємо необ-

хідним детальніше зупинитися на порядку реалізації цього блоку гарантій.

Будь-яке суб'єктивне право має реальне значення для його носія лише за наявності ефективної та злагодженої системи захисту. Тому питання захисту відіграють основну роль у дослідженні механізму гарантування цивільних прав.

Захист цивільних прав – це дії уповноваженої особи, а також діяльність юрисдикційних органів та осіб, які зобов'язані вжити заходів щодо поновлення порушеного, оспореного чи невизнаного права, а також охоронюваного законом інтересу [8, с. 290].

Вітчизняні цивілісти зазначають, що захист суб'єктивного цивільного права – це діяльність володільця прав чи уповноважених органів із застосування правоохоронних заходів державно-примусового характеру (заходів відповідальності, заходів захисту), спрямовані на визнання або відновлення порушеного суб'єктивного права, що реалізується у межах тільки охоронювальних правовідносин [9, с. 28]. Слід зазначити, що захист цивільних прав не обмежується лише застосуванням державних заходів примусового характеру, тому, характеризуючи захист цивільних прав, слід враховувати, що поняття захисту охоплює весь спектр можливих форм його здійснення, а саме самозахист, захист прав юрисдикційними та неюрисдикційними органами; ґрунтується на прояві ініціативи самого суб'єкта приватноправових відносин, права якого порушені чи яким створюється загроза порушення; відображає специфіку цивільно-правових норм та впливає з методу приватного права.

Отже, захист прав здійснюється у випадку порушення суб'єктивного права, є однією із форм охорони прав, та по відношенню до захисту охорона прав носить превентивний характер.

Мета захисту цивільних прав полягає передусім у відновленні бажаних для конкретного суб'єкта, суспільства і держави прав за рахунок встановлених нормативно-правових актами або договором дій. Використання таких способів захисту, як самозахист або

заходи оперативної дії, на правопорушника надають можливість уповноваженій особі вибирати і комбінувати свої допустимі законом дії для досягнення мети — відновлення порушеного права.

У спеціальній літературі як основні елементи механізму захисту суб'єктивних прав, за аналогією із структурою механізму правового регулювання, виділяють:

- юридичні норми, що регулюють суспільні відносини у вирішенні конфлікту;
- правовідносини, у рамках яких здійснюються способи захисту суб'єктивних прав;
- акти реалізації прав і обов'язків у вирішенні конфлікту [10, с.9].

Можна запропонувати й інше кількісне позначення стадій, ґрунтуючись на детальнішому виділенні етапів процесу правового регулювання :

- норми права;
- юридичний факт або фактичний склад, в основі якого організаційно-виконавчий правозастосовчий акт;
- правовідносини;
- акти реалізації прав і обов'язків;
- охоронний правозастосовчий акт (факультативний елемент) [11, с.627-631].

Мета механізму захисту цивільних прав — забезпечити з допомогою послідовно організованих юридичних засобів реально гарантований захист суб'єктивних прав і інтересів. Кожна ланка механізму захисту має бути сформована так, щоб він не тільки реалізував свою внутрішню мету, виправдовував свою суть, але і створював усі умови (передумови) для настання і здійснення наступного етапу.

На першому етапі (рівень норм права) має бути закладена ідеальна модель механізму захисту суб'єктивних цивільних прав. Реалізація правового акту має бути забезпечена відповідними матеріальними, організаційними, нормативно-правовими й іншими ресурсами. Положення юридичного акту не повинні суперечити положенням інших нормативних актів, а також відповідати та послідовно конкретизувати закони [12, с.173].

Отже, правова держава надає можливість кожному, у разі порушення його

прав та інтересів, звернутися за захистом до компетентних органів. Фізичні особи самостійно розпоряджаються конституційними правами і свободами, у тому числі і правом на захист. Мова про державний захист прав і інтересів фізичних осіб заходить тоді, коли ці права і інтереси протиправно порушені. У разі невиконання, недотримання закріплених в законодавстві прав і інтересів фізичної особи здійснюється правопорушення, яке, будучи юридичним фактом, створює за собою певні наслідки для порушника. Проте ці наслідки можуть наступити лише при наявності чітких юридичних механізмів, забезпечуючи реальний захист законних прав і інтересів.

Кореспондуючий зв'язок суб'єктивного права і гарантії, що відповідає їй, виступає вирішальним чинником для найбільш ефективного порядку реалізації як самого права, так і супутньої гарантії. Гарантія як чинник стабілізує, а в деяких випадках конкретизує матеріальне право суб'єкта, встановлює критерії більшої визначеності, що проявляється в процесі реалізації. Порушення законного права є достатньою основою для застосування блоку гарантій для захисту цього права.

Так, наприклад гарантія захисту кредиторів повного товариства знаходить своє відображення у статті 124 ЦК України, яка визначає: «У разі недостатності у повного товариства майна для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі учасники повного товариства солідарно відповідають за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернене стягнення». Отже, приписи ч. 3 ст. 124 ЦК України є певною гарантією для забезпечення реальної відповідальності особи за справи та борги товариства перед кредиторами товариства.

Між тим, для дієвості даної норми та реалізації відповідної гарантії існує низка організаційних дій: так учасники повного товариства будуть нести субсидіарну (додаткову) відповідальність за зобов'язаннями товариства при умові: кредитори повинні пред'являти вимоги до самого товариства, і лише при недостатності його майна або відсутності майна, або ненадання кредиторів

в розумний термін відповіді на пред'явлену вимогу на учасників покладається обов'язок з виконання вимоги кредитора. При цьому, недостатність майна може бути встановлена в наступних провадженнях:

- у позовному провадженні;
- у провадженні справ про банкрутство;
- у виконавчому провадженні.

Встановлення недостатності майна повного товариства є підставою притягнення його учасників до субсидіарної відповідальності: у разі позовного провадження шляхом застосування процесуальної конструкції, яка називається процесуальною співучастю або заміни неналежного відповідача; в разі провадження справ про банкрутство, шляхом виконання двох дій: 1) зверненням до господарського суду із заявою про визнання кредитором і включенням до реєстру вимог кредиторів та 2) шляхом звернення з відповідними позовними вимогами до учасників банкрута – повного товариства [13, с. 147].

Отже, реалізація юридичних гарантій, спрямованих на захист прав, може починатися у момент виникнення правопорушення. Активність дій особи, чие право було порушене, породжує реальність реалізації в межах правовідношення не лише суб'єктивного права, але і гарантії, що відповідає йому. Захисту підлягають як оспорювані права, так і порушені.

Після того, як суб'єктивні права і інтереси порушені, фізична особа (кредитор), проявивши ініціативу, може скористатися гарантіями захисту його прав, що належать йому. Далі реалізація юридичних гарантій протікатиме у рамках процесуальних відносин і повністю реалізується лише у момент винесення відповідного судового акту по конкретній справі.

Зовнішні заходи захисту прав й інтересів фізичної особи припускають звернення до діяльності традиційних правоохоронних органів: прокуратури, міліції, суду, господарського суду та інших альтернативних засобів захисту.

Зміст права на захист складає: 1) комплекс правоохоронних заходів, які може самостійно застосувати кожний для захисту своїх прав; 2) різні види безпосередньої дії

на правопорушника; 3) комплекс заходів примусу, якими може скористатися особа, якщо її самостійні дії не приведуть до необхідного результату.

У матеріально-правовому змісті право на захист надає конкретній особі декілька можливостей: право на самозахист; право на використання заходів оперативної дії; право на звернення до компетентних державних органів для застосування заходів державно-примусового характеру.

У процесуальному плані зміст права на захист конкретної особі полягає у можливості в договірному порядку встановити компетентний орган по вирішенню спорів і конфліктів; у реалізації можливості звернення до компетентних органів за захисту своїх порушених прав і інтересів.

Захист прав і інтересів фізичної особи ґрунтується на широкому спектрі конституційних гарантій, які у більшості випадків носять загальний характер і торкаються усіх громадян та юридичних осіб.

Захист прав і інтересів фізичних осіб здійснюється у встановленому законом порядку, тобто за допомогою застосування відповідної форми і способів захисту. У науковій літературі йде пошук оптимальних способів захисту цивільних прав, їх систематизації, класифікації. Між тим, які б не були різноманітні способи захисту, яка б не була велика їх кількість, вони не можуть бути реалізовані, ефективно використані без вироблення і закріплення в нормативно-правових актах, у звичаях ділового обороту або в договорах механізму захисту суб'єктивних громадянських прав.

Захист цивільних прав є сукупністю заходів, які знаходять застосування у разі порушення, невизнання або спростування суб'єктивних прав, а також виникненні загрози порушення. Це відрізняє захист від охорони цивільних прав, що застосовується до порушення (невизнання, спростування) прав. Між тим, у механізмі захисту важливим є не вирішення справи по суті та винесення судового акту, а належне його виконання. Саме фактична реалізація захисту (наприклад, перерахування на рахунок кредитора грошових сум у рахунок відшкодування збитків) реальна можливість здій-

снювати свої відновлені права (наприклад, повернення власнику незаконно відібраної земельної ділянки) повинні стати заключним етапом у механізмі захисту суб'єктивних цивільних прав, тільки в цьому випадку ми можемо стверджувати про дієвий механізм реалізації юридичних гарантій.

Таким чином, під механізмом реалізації юридичних гарантій цивільних прав слід розуміти індивідуально побудовану систему правових способів, форм та умов направлених на здійснення суб'єктивних прав.

У механізмі реалізації суб'єктивних прав юридичні гарантії повинні забезпечувати:

1) надійність і стійкість утворюючих правовідносин;

2) чітку регламентацію і в той же час гарантованість, захищеність суб'єктивних прав;

3) комплекс способів, гарантуючих реальне, фактичне виконання юридичних обов'язків;

4) необхідну процедуру для здійснення юридичних дій, процесуальні форми і механізми, націлені на реалізацію суб'єктивних прав і досягнення істини в конфліктних ситуаціях.

У результаті аналізу була виявлена триланкова структура загальної моделі реалізації юридичних гарантій, що забезпечують організацію, здійснення та захист. Таким чином, порядок реалізації гарантій був зумовлений об'єктивним ходом розвитку цивільних правовідносин. Отже, відповідний підхід цілком укладається в межі розгляду проблеми, що стосується розуміння процесу руху гарантій у просторі та часі. Взаємозалежність реалізації гарантій за засобами правовідносин і за їх межами, а також їх взаємообумовленість виражають масштабність можливостей, що ховаються в цій правовій матерії. З проведеного аналізу видно, що юридичні гарантії не лише активно беруть участь у встановленні принципів і загальних напрямках розвитку цивільного права, але мають прикладний характер, завдяки чому основні положення знаходять своє безпосереднє втілення на практиці.

Аналіз правового механізму реалізації гарантій цивільних прав свідчить про те, що він має свої особливості. По-перше, його

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано правовий механізм реалізації гарантій цивільних прав. Виходячи зі змісту цивільно-правових гарантій як багатоаспектного правового засобу, що містить у собі такі функції, як забезпечення організації, здійснення і захист суб'єктивних прав, представляється, що у зв'язку з цим порядок реалізації можливо розглядати як триланковий зв'язок основних функцій гарантій.

SUMMARY

Analyze the legal mechanism for implementing safeguards of civil rights. Based on the content of civil guarantees as multifaceted legal remedy, which contains features such as ensuring the organization, implementation and protection of subjective rights, it appears that due to the implementation of this procedure can be considered as a three-ring sealed connection core functions guarantees.

основою є Цивільний кодекс України. По-друге, він є складною, багаторівневою побудовою, що реалізується на декількох рівнях його здійснення: міжнародному, державному, регіональному рівнях правового регулювання. По-третє, для нього характерна наявність великої кількості різноманітних джерел права, що пояснюється універсальністю й іншими особливостями цивільно-правових інститутів. По-четверте, він значною мірою нестабільний у зв'язку з частим внесенням змін до правових норм, що складають його систему, або їх відміною.

Література

1. Халфина Р.О. *Общее учение о правоотношениях*/ Р. Халфина М.: «Юридическая литература», 1974. – 352 с.
2. Рыбушкин Н.Н. *Запрещающие нормы в советском праве*/Н. Рыбушкин. Казань: Изд. Казан. унта. 1990. -112 с.
3. Тихомиров Ю.А. *Действие закона*/ Ю. Тихомиров. – М. Известия, 1992. – 448 с.
4. Братко А.Г. *Запреты в советском праве*/ А. Братко. – Саратов, Издательство Саратовского госуниверситета, 1979. – 92 с.
5. Форбер И.Е. *Свобода и права человека в Советском государстве*/ И. Форбер. – Саратов: Изд-воСаратов. ун-та, 1974. – 190 с.

6. Боткин И.О. *Государственные гарантии предпринимательской деятельности*. Дисс. канд. юрид. наук. — Москва, 1994. – С.142-144.

7. Шестобитов А.Е. *Гражданско-правовые вопросы охраны прав потребителей*/ А. Шестобитов. – М.: Изд-во Московского ун-та. 1993. – 144 с.

8. Ожегов С. И. *Словарь русского языка*: Ок. 57 000 слов/ Под ред. чл. -корр.АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. Яз., 1986. – 797 с.

9. Шишка Р.Б. *Охрана права интеллектуальной собственности: авторско-правовой аспект*: Монографія / Р. Б. Шишка. – Харків: : Вид-во НУВС, 2002. – 368 с.

10. Бутнев В.В. *К понятию механизма защиты субъективных прав*// Субъективное право: Проблемы осуществления и защиты. Владивосток, 1989. – 121 с.

11. Алексеев С.С. *Линия права*./ С. Алексеев. – М.:Статут . 2006.-461с.

12. Вавилин Е.В. *Осуществление и защита гражданских прав*/Е.В. Вавилин; Российская акад. наук, Ин-т государства и права. – М.: Вотерс Клувер, 2009. – 360 с.

13. Синявська Я.С. *Майнова відповідальність учасників повного товариства за його зобов'язаннями*. Я. Синявська/ дис. канд. юрид. наук: 12.00.03/Одеса, 2010 р. – 178 с.